

II. József török háborúja.

(1788—1790).

(Első közlemény)

BEVEZETÉS.

Másfél évszázadnál valamivel tovább forgatjuk vissza a történelem lapjait. A nap a Kárpátok ölelő karjai között munkás magyar életre szórja fényét. Béke van, de mintha a keleti és a déli égbolton éjszakánként sűrűbben hullanának alá a csillagok. A bécsi császár háborúra készülődik a török ellen. Az ország szanaszétszórt helyőrségeiben szűknadrágos, fehérkabátos magyar gyalogkatonák, szörkucsmás gránátosok és hengersüveges, mentés, tarsolyos huszárok gyakorlatoznak. Nemrég tértek meg a bajor örökösödési háborúból és tudják, hogy nemsokára ismét hadbaküldi őket a császári parancs. Mégpedig olyan ellenféllel szemben, amely nem ismer pardont, ha egyszerű szablyát ránt. Kedvét leli a harcok vérontásban és asszonyok, gyermekek öldöklésében egyaránt. Fergetegként száguld gyors lován, pusztít, rabol, gyűjtogat, hogy utána sebes vágatással tűnjék tova. Rémület jár előtte és lángtenger a nyomában. A magyar katona négy évtizede nem hajtotta nyugovóra fejét, de a nagy királynő uralkodása alatt vívott harcok valahogy távolestek tőle. Nagy Frigyes porosz és szövetséges katonái ellen nem harcolt a földjét, sajátját védő ember tudatával. Ez a másik keleti ellenség, amelynek félvad tömegei annyiszor vágódtak a testéhez és görbe kardjaikkal oly sok magyar vért csurgattak a földre, jobban fölszítja harci kedvét. A törökkel szemben — ha a sors rákényszerítette a harcot — mindig keményebben markolta meg a fegyverét. A multért bosszúállón. Valóban, pár év múlva, amikor ütött az óra, elszántan viaskodott. Hadbavonulásának akkori képe nagyon hasonlított a maihoz. Amíg a magyar katonaság egyik része az Alduna mentén és Erdély szorosaiban védőn állott őrt, addig az Erdős-Kárpátok átjáróin huszárok, annak a kornak gyorsanmozgói ereszkedtek le a kelet felé vezető úton a Török-birodalom területére, amely a Havasalföldet, Moldvát és a Fekete-tenger északi partvidékét is magábfoglalva, messze felhúzódott a végtelen orosz síkságok közé.

—o—

Mária Terézia, a nagy királynő, akit halálakor Belgiumban csakúgy megsirattak,¹ mint a birodalom keleti sarkában, már jónéhány éve, hogy megtért a bécsi kapucinusok kriptájában nyugó őseihez. A „mater castrorum“, az ősi Habsburg-nemzetség utolsó tagja, hosszú uralkodása alatt minden sebet meggyógyított, amelyeket elődei okoztak. Az asszonykirály mivel sem szolgált rá arra, hogy Európa egyik legmozgalmasabb korszakában, állandó viharzások közepette kormányozza az állam hajóját. Határozottsága és jellemzilárdsága mellett szelíd alaptermészetű, mélyen vallásos nő volt, s távolesett attól az uralkodásra termett, nagyravágyó nő típusától, amelyet egyik kortársa, II. Katalin orosz cárnő személyesített meg. Hogy ennek ellenére a legválságosabb körülmények között is mindig rátalált a veszélyes sziklák és örvények közül kivezető útra, azt tiszta vallásosságából fakadó bizakodó hitének és annak a különösen finom női ösztönének köszönheti, amely a mágnestű érzékenységevel figyelmeztette a helyes irányra.

Amennyire megáldotta a sors Mária Teréziát a jó uralkodás egyik legfőbb kellékével, a hasznos cselekedetek ösztönös megérzésével, annyira megvonta azt fiától, II. Józseftől. Ez a határozottan tehetséges férfi, minden jószándéka ellenére, állandóan helytelen utakra tévedt. Ahová csak nyúlt, mindenütt zavart csinált. Attól a naptól kezdve, amikor anyja 1765-ben társuralkodóként maga mellé vette és reáruházta a katonai ügyek legfőbb irányítását,² árnyként kísérté a balszerencse. Nemcsak az államkormányzás, hanem a hadvezetés terén is. II. Frigyeshez való viszonyától kezdve a bajor örökösödési háborún és a belga forradalmon keresztül egészen haláláig, amely az 1788-ban Oroszországgal együtt megindított török háborúskodás közepette érte, jóformán semmi sem sikerült neki. Mintha valami végzet-szerű, magasabb akarat keze húzta volna keresztül minden szándékát. Még az olyan kisebbfajta tervét, mint az osztrák Németalföld kicserélését Bajorországgal, sem tudta nyelbe-ütni. Feltűnő ez a tény annál inkább, mert az uralkodó kiváló ítélőképességgel és széles látókörrrel rendelkezett. Különösen külpolitikai kérdésekben szerkesztett emlékiratai s az államkancellárral, Kaunitz herceggel váltott levelei szólnak meglepő szellemi képességei mellett.³ A legbonyolultabb kérdéseket világos gondolatokkal egyszerűsítette le és éles következtetésekkel jutott azok megoldásához. Amikor azonban

¹ *Nosinich-Wiener*: Kaiser Josef II. als Staatsmann und Feldherr. Wien, 1885. 295. l.

² U. o. 16. l.

³ U. o. 271—281. l.

a gondolatok megvalósítására került a sor — amint látni fogjuk — a legtöbbször egészen ellentétes dolgok sültek ki. Az elmélet embere csődöt mondott a gyakorlati élet síkján. Valahol veszendőbe mentek a nagyszerű elgondolások. Így történt az 1787 és 1791-es évek közötti török háborúban is.

A majdcsak három éven át tartó háborúskodás, amelyben a monarchia hadserege az oroszok szövetségeseként mérte össze kardját a törökkel, a császári zászlóknak nem hozott dicsőséget. Nagyjában ugyanaz volt a sorsa, mint annak a másiknak, amelyet kerek fél évszázaddal előtte, 1737-ben, Mária Terézia atyja, III. Károly indított a félhold ellen. Ha helyenként mutatott is fel szép eredményeket — mint például a Coburg Josias herceg vezette galíciai hadtestnél — a vége lesújtó volt. A nagyvonalú háborús és hadműveleti célok fokozatosan olvadtak szét a hosszantartó és elkéseredett viaskodások melegében. Teljesen megsemmisültek. Nem a harcoló csapatok, hanem a magasabb vezetés hibái következtek. II. József nem volt jó hadvezér. Az ahhoz szükséges ismereteket és a katonai tehetséget is nélkülözte. Idős tábornokai sem tudtak megbirkózni az új feladatokkal. A legendásnevű Hadik tábornagy közvetlen a háborút megelőző évben, 1787-ben a 80-ik életéve felé tartott, tehát már nem jöhetett számításba;⁴ Laudon, a kunersdorfi hős 70 körül járt;⁵ Lacy tábornagy homlokán pedig hat évtized gondjai húztak barázdákat.⁶ A két hadviselő szövetséges udvar — a bécsi és a szentpétervári — között is gyöngye lábon állott a barátság. A maga önző céljaira függesztett szemékkal mindegyik külön utakon járt, s a háború terheit kölcsönösen egymás nyakába igyekeztek varrni. Ha időnként meg is egyeztek holmi hangzatos, de annál homályosabb és séles határok között mozgó közös hadműveleti tervekben, azokat egyik sem tartotta magára nézve kötelezőnek. Mindkét hadsereg azt tette, amit a saját érdekében jónak látott. A törökök természetesen kihasználták ellenfeleik gyöngéit. Felváltva hol az egyikre, hol a másikra sújtottak. A nagyobb csapásokat a hozzájuk közelebblévőre, az osztrák haderőre mérték.

A feladat, amely előtt a császári hadvezetőség állott, kétségkívül nem tartozott a legegyszerűbbek közé. A kötött hadviselés szabályaihoz szokott osztrák tábornokok egyébként is nehezen tudtak alkalmazkodni a törökök minden rendszeresség nélküli, főleg meglepetésekre épített keleti hadviseléséhez. Ez a gyöngéjük majdcsak mindig érezhető volt,

⁴ *Hirtenfeld*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. 59. l.

⁵ U. o. 48. l.

⁶ U. o. 60. l.

ha csapataikat, hosszabb ideig tartó nyugati hadakozások után, minden átmenet nélkül a Törökbirodalom fegyveres ereje ellen fordították. Nemcsak az új ellenfél saajátságos és nehezen kiismerhető harcmódja, hanem maga a térszín s a nagy távolságok is új követelmények elé állították őket. Különösen a kor nyugati hadseregeinek a pótlóvonalakhoz és élelmező alapokhoz kötöttsége, tehát az aránylag szűk mozgási lehetőségek nehezítették meg a hatalmas keleti térségeken való hadműveleteket egy olyan hadsereggel szemben, amely az ilyesfajta akadályokat nem ismerte. E kor török hadserege csak kivételesen emelt raktárakat. Élelmét magával vitte. A félhold hadvezetésének az igénytelen török harcos ellátása nem okozott különösebb gondot. Az napjában csak egyszer étkezett: kevés rizst, kenyeret vagy kétszersültet. A legtöbbször üres kávéval is beérte.⁷ A török hadsereg ennek következtében különösen gyorsmozgású volt. Ha valahonnan fölkerekedett, az akkori viszonyok között aránylag hamar elérte menetcélját. Útközben napjában egyszer, legfeljebb kétszer pihent meg.⁸ Akkor is csak rövid időre. Hogy ez egymaga milyen előny volt neki és mekkora veszedelem ellenfelének, ahhoz nem kell bővebb magyarázat. Mindezek ellenére sem lehet azt mondani, hogy a török hadsereg legyőzése — bár nem volt egészen egyszerű — emberfeletti vállalkozás lett volna. A jó hadvezetést éppen az jellemzi, hogy a változó viszonyokhoz rugalmasan alkalmazkodik, és — ha fejtörések árán is — de előbb-utóbb megtalálja nyitját a nehézségek leküzdésének. Csakhogy éppen az ehhez szükséges hajlékonyság hiányzott az osztrák tábornokokból. Az ember egy bizonyos életkoron túl — ha meg is őrzi szellemi frissességét — nem szívesen szakít megszokott elveivel, s az életben szerzett tapasztalatait rendszerint örökörvényűnek tekinti.

Az a kudarc, amely különösen az első, 1788-i hadjáratok évben érte az osztrák hadsereget — amint már említettük — egyedül a magasabb vezetés számlájára írható. A csapatok teljesítményét átlagban nem érheti megszólas. Különösen a magyar nemzetiségű katonaság adta alkalmazhatóságának fényes bizonyosságait. Ezt aláhúzottan kiemeljük annál is inkább, mert — amint később látni fogjuk — magatartása nem volt egybehangzó az ország lakosságának II. József önkényes intézkedései nyomán keletkezett nyugtalan hangulatával. A magyar lovasság, a hadisikerek terén, messze maga mögött hagyta fegyverneme többi tagjait. Ez utóbbi meg-

⁷ Rédyay: Adatok a XVIII. század végének török hadseregéről. (*Had történelmi Közlemények* 1940. évf. 123. l.)

⁸ U. o.

állapítást a tárgyilagosság megnyugtató tudatával vethetjük papírra. Manapság különben sem találunk benne semmi valószínűtlent. A magyar huszárság éppen azzal a képességgel rendelkezett, amelyre leginkább szükség volt a törökökkel szemben: a mozgékonyssággal. Akárcsak napjaink gyorsanmozgó páncélosai, mivel sem törődve tört előre a végtelen keleti síkságokon. Lehetővé tette az erők gyors, alkalmoszerű átcsoportosítását és azt a támadószellemű hadviselést, amely nélkül már abban az időben sem lehetett győzelemre számítani a keleti népekkel szemben. Ezen kívül volt még egy veleszületett tulajdonsága, amely a török elleni harcra különösen alkalmassá tette: a lendületes és kíméletlen harcmód. Megbecsülhetetlen szükségszerűség volt ez a félvad ázsiai hordákkal vívott harcokban. Jaj volt annak, aki az emberieség sugalmazására hallgatott azokkal szemben, akik a fogságukba esett ellenfelüknek, a győző természetes jogaként, egyszerűen fejet vették. Huszárainknak nem kellett a szomszédba menniök a kíméletlen, keleties harcmódért. Idővel még a törökök kegyetlenségeit is elsajátították. Megtörtént, hogy többször, győzelmi jelekként, maguk is török fejet nyújtottak át osztrák parancsnokaiknak.⁹ Nem annyira megbízható tanúságként, mint inkább a kor magyar hangulatára jellemző adatként idézzük az események idejében élt Keresztési József református prédikátor uram egyik fölényesen büszke és kissé merész állítását: „Ezen háborúban a magyar huszárok örökös névre és hírre tettek szert. Maga az ellenség is becsülte és csodálta ezeket, mely innen is megtetszik, hogy a török micsoda árát szabta a foglyoknak, t. i. egy németnek 5; egy oláhnak 8 garas vala az ára; egy magyar gyalognak 3, egy huszárnak 10 forint.”¹⁰

A hosszantartó hadakozásban a huszárok mellett a magyar gyalogság is derekasan megállta helyét. Sok valóban szép, önfeláldozó tettel gazdagította hadi történelmünket. Teljesítményére vonatkozólag az előbbinél jóval értékesebb adat az, amelyet Ypsilanti herceg, moldvai fejedelemnek 1788 április havában történt fogságbajutásával kapcsolatosan olvashatunk a félhivatalos Wiener Zeitung¹¹ nyomán haladó Magyar Kurir egyik számában. Eszerint Ypsilanti, a Moldvában működő osztrák hadtest parancsnokának, Coburg hercegnek arra a kérdésére, hogy mi a porta véleménye a császári seregről, a következőket válaszolta: „Hatalmas

⁹ *Witzleben*: Prinz Friedrich Josias von Coburg-Saalfeld. Berlin, 1859. 145. l.

¹⁰ *Keresztési József* egykorú eredeti naplója. Budapest, 1882. 174—175. l.

¹¹ 1780 előtt *Wienerisches Diarium*.

Hertzeg engedelem mellett mondván a Porta a Huszárságot hozzá hasonlíthatatlannak tartja; de a gyalog Seregekről semmit sem tart; én pedig részemről azt mondom, hogy még a Porta a Tsászári gyalog-sereg vitézségét nem esmérí, következendőképpen ezen vélekedése is fundamentum nélkül való.¹²

A magyar katonaság Mária Terézia hosszú uralkodása alatt életerős gyökereket csesztett a birodalom hadseregének talajába. Észrevétlenül megkapaszkodott benne és alkalmazkodott az idegen környezethez. Időnként még felütötte fejét sorai között a magyar függetlenségre való emlékezés nyugtalansága, de a jóságos királynő művészi kezekkel szőtt fátyla eltakarta a mult árnyait, amelyekre az idő is ráhullatta a feledés porszemeit. Ezzel párhuzamosan erősödött meg benne az a tudat is, hogy nemzetének „Nyugat” életközösségébe ágyazott életét a legjobban azok a félvad emberhullámok fenyegetik, amelyek „Kelet” végtelen rónáiról lendülnek időnként a Kárpátok falai felé. Ez a meggyőződés lelkiségének annyira alkotóeleme lett, hogy azt még II. Józsefnek önkényes és nemzeti önérzetét bántó intézkedései sem ingatták meg. Ősi faji tulajdonságait, az életerős népek szívósságával, az egységesítő császári törekvések ellenére is megőrizte. A birodalmi hadsereg hatalmas szervezetében is megmaradt magyarnak. A hadvezetőség azzal, hogy az ezredek legénységét nem keverte, külön magyar katonaszellem kifejlődését tette lehetővé. A magyar csapattestek zárt, családi környezetében II. József idején csak a vezényszó volt német. Az élet, amelyet a falusi kisnemesek és jobbágyok lelke adott, a levegő és a föléljükboruló égbolt magyar volt. A nemzeti értékek ilyen megőrzését természetesen az is elősegítette, hogy a magyarság akkor már tekintélyes számban volt jelen a hadseregben. Rohamos térfoglalását misem igazolja jobban, mint az, hogy III. Károly halálakor a magyar gyalogezredek száma mindössze 3 volt, ellenben II. József korában már 12 magyar gyalogezredet és 4 gránátos zászlóaljat találunk.¹³

A látvány, amelyet egy ilyen magyar gyalogezred nyújtott, fölemelő lehetett. Tagjai mind hatalmas, megtermett legények voltak. 5 láb és 3 hüvelyknél kisebb embert nem tobozotak közéjük.¹⁴ Nem csoda, hogy a katonakirály, Nagy Frigyes tetszését is megnyerték. Amikor 1770 szeptember 3-án, a II. József császárral történt találkozásával,

¹² *Magyar Kurir* 1788. évf. I. k. 410. l.

¹³ *Wrede: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht.* Wien, 1898, I. k.

¹⁴ *Marczali: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig.* Budapest, 1898, 447. l.

az osztrák katonaság díszmenetben elvonult előtte, az egyik magyar gránátos zászlóalj megpillantásakor elragadtatásában önkéntelenül felkiáltott: „Olyanok ezek a magyar katonák, mintha valamennyien Mars fiai volnának!”¹⁵

I.

Általános helyzet.

Az aránylagos nyugalom, amely Európa nyugati felén III. Károly korában uralkodott, halála után egyszeriben felborult. Aki a változást előidézte, egy fiatal, tehetséges államfő volt: II. Frigyes porosz király. Azzal, hogy népének a német törzsek közötti vezetésre való hivatottságát ösztönösen megérezte és annak megvalósítására is tört, új fejlődési korszakot nyitott a nyugati államok történetében. Fellépésével felkavarta az európai népek életét. A nemzetközi politika látszólag síma felületű vizei megmozdultak és megindult az a hullámverés, amely kisebb kihagyásokkal kerek háromnegyed évszázadig, az 1814—15-i bécsi kongresszusig tartott. Európának ebben a mozgalmas korszakában, amely idő alatt keleten is megszóltak a fegyverek, az államok közötti ellentétek növekedésével és enyhülésével párhuzamosan hatalmi csoportok keletkeztek vagy estek szét alkotóelemeikre. A időnként egymással szembenálló erőkről, amelyek rendszerint az egyensúlypolitikának megfelelően helyezkedtek el, az állandó változások miatt bajos pár oldalon átfogó képet adni. Csak annyit jegyzünk meg, hogy a porosz-osztrák ellentétekben döntőbírói szerepet is betöltő cári birodalom 1762-ben, vagyis III. Péter trónralépése idején, Poroszország mellé állott: amikor azonban később, a Törökbirodalom ellen irányuló keleti politikája érdekében Ausztria támogatására volt szüksége, 1781-ben a bécsi udvarral kötött szövetséget és teljesen hátat fordított régi szövetségesének, amelyhez elsősorban Lengyelország felosztására irányuló törekvése kötötte.¹⁶

Ausztria az új baráttal föltétlen megerősítette külső politikai helyzetét. Amíg ugyanis a hétéves háború kezdetétől, 1756-tól főként a forradalom felé haladó és szemlátomást gyengülő Franciaországra támaszkodott,¹⁷ most a hatalmas

¹⁵ *Nosinich—Wiener*: I. m. 45. l.

¹⁶ *Criste*: *Kriege unter Kaiser Josef II.* Wien, 1904. 19. l.

¹⁷ Franciaország hatalmi állását és tekintélyét abban az időben a közelgő forradalom érezhetően megrendítette. A belső politikai és gazdasági nehézségek megbénították erejét és képtelenné tették aktívabb külpolitikára. Hanyatlása már a hétéves háború idején érezhető volt.

Oroszbirodalom oldalán biztonságban érezhette magát legnagyobb ellenségével, Poroszországgal szemben. Azok a hosszú és elkeseredett küzdelmek, amelyeket 1740 óta fennmaradásáért vívott, bár anyagilag megviselték, de ugyanakkor meg is edzették erejét. Területileg sem volt vesztesnek mondható. Elvesztette Sziléziát, ellenben megszerezte a Zsigmond király által 1417-ben elzálogosított szepességi városokat, Galiciát, Bukovinát és a bajor örökösödési háború (1778—1779) győnge eredményeként az úgynevezett „Innviertel“-t Braunauval.¹⁸

Ez a kép azonban csak a kártya egyik oldala volt. A másikon ott állott az a szomorú valóság, hogy a császári ház lábai alatt nyugaton megingott a föld. Poroszország föllépésével szakadozni kezdtek a szálak, amelyek a német választófejedelmeket a Habsburg-házhoz fűzték. A régi Német-római Birodalom már a hétéves háború alatt is két táborra szakadt. II. Frigyes kiválóan értett ahhoz, hogy a birodalmi hercegeket, akik maguk is önállóságra törekedtek, fejjük, a császári ház ellen hangolja és őket szövetségekötésekkel maga mellé állítsa.¹⁹ Elég csak egy pillantást vetnünk Ausztriának 1765 és 1780 közötti területi változásait feltüntető térképére, és nyomban szemünkbe ölik, hogy térfogata kelet felé bővült. Nem szólva Szilézia elvesztéséről, II. József minden erőlködése ellenére sem tudta országát még csere árán sem nyugati felé kikerekíteni.²⁰ A monarchia tehát képletesen szólva ki-mozdult helyéből. Súlypontja kelet felé tolódott el. Ezen a tényen nem változtatott az sem, hogy a bécsi udvar legnagyobb ellensége, II. Frigyes 1786-ban elhunyt. A mozgásba lendült eseményeket nem lehetett föltartóztatni. A nyugatról kiszorult császári hatalom orosz szövetségesének érdekkörébe lépve, annak delejes érintésére kelet felé fordította arcát. Külpolitikai irányváltásának időpontja semmiesetre sem volt kedvező, mert ugyanakkor történt, amikor háta mögött egy új, fenyegető háború előhírnöke kezdte felütni fejét: a francia forradalom.

Csakhogy amíg amott alulról, a bécsi császári kormányzás alatt álló országokban felülről indultak ki a nyugtalan-

A bécsi diplomácia részéről a nyolcvanas évek végefelé szorgalmazott újabb szövetségbevonása is emiatt hiúsult meg. A párisi osztrák követ, Mercy gróf oly mélyre látta Franciaországot süllyedni, hogy egyik 1788-ban kelt levelében azt a kérdést is felvetette: vajjon Franciaország, ha a szövetségbe be akarna is lépni, egyáltalán képes lesz-e elvállalt kötelezettségeinek megfelelni. (*Wertheimer*: A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- és Spanyolország közt. Budapest, 1880., 66. l.)

¹⁸ *Nitsche*: Österreichisches Soldatentum im Rahmen deutscher Geschichte. Berlin, 1937. 81. l.

¹⁹ *Nosinich—Wiener*: U. o. 12. l.

²⁰ Bajorországot az osztrák Németalföld ellenében.

ságot keltő erők. A különösen fejlett szociális érzékkel megáldott, tehetséges uralkodó az új kor eszméi és a saját monarchikus elgondolása szerint, tehát felemás megoldással akarta felépíteni korlátlan hatalmi szóval irányított korszerű mintaállamát. Azt a meggyőződése szerint ideális szerkezetű gépezetet, amelyben minden csavar óraműszerű pontossággal működik. Ebben a szervezetben a hivatalnok feladata — állította fel II. József az új tételt — a közösség szolgálata. „Aki az államnak szolgálni akar — írta egyik 1785-ban kelt rendeletében — annak nem lehet más törekvése, csak az, ami a többség javát szolgálja.”²¹ Pár oldallal tovább ekként folytatta: „Hogy a hivatalnokok csizmában, megfésülve vagy borzas hajjal teljesítik-e kötelességüket, az egy értelmes embernek teljesen mindegy.”²² Ő maga valóban előljárt a kötelességteljesítésben. Minden tábornokával személyesen levelezett.²³ Nem tett különbséget ember és ember között. A méltóságok adományozásánál nem a származást, hanem a tehetséget nézte.²⁴ Ellenszenvesen viselkedett környezetének előkelő osztrák és cseh főuraival szemben. Sokszor megszegyenítően kíméletlen volt hozzájuk.²⁵ Egyszeriben nyájassá vált azonban, ha szegény pór került a színe elé. A bécsi várbán majdcsak naponta fogadta a szegényeket. Mindenkit meghallgatott, aki ügyes-bajos dolgával hozzáfordult. A magyar jobbágyról különösen jó véleménye volt. Mindíg elismeréssel szolt róla.²⁶ Amikor csak tehette, maga kereste fel bírodalma szegényeit. Ilyenkor szigorúan megtiltott minden ünnepélyes fogadást, hódolatot. Bárki személyesen nyújthatta át neki kérvényét. Katonai kíséretet csak elhagyatott, veszélyes vidékeken túrt meg maga mellett. Került minden feltűnést és ünnepeltetést. Amikor a budai polgárok 1784-ben szobrot akartak neki állítani, a városi előljárósnak a következőket írta: „Köszönöm a megtiszteltetést, de nem érdemlem meg. Ha majd netán egyszer elérem azt, amit célul tűztem ki magam elé, hogy felvirágoztatom a magyar ipart és kereskedelmet, az országot egyik végétől a másikig úttakkal és hajózható csatornákkal látom el, akkor talán köszönettel elfogadom a megtiszteltetést.”²⁷ A császár emberi közvetlen-

²¹ *Keresztury*: Constituta regia, quae regnante august. imperatore et rege apostol. Josepho II. pro regno Hungariae eidemque adnexis regnis et provinciis Viennae, 1788. 7. l.

²² U. o. 10. l.

²³ *Benedikt*: Kaiser Joseph II. Wien 1936. 354. l.

²⁴ *Fessler*: Geschichte von Ungarn. Leipzig, 1885. V. K. 495. l.

²⁵ *Benedikt*: I. m.

²⁶ *Marczali*: Magyarország II. József korában. Budapest, 1885. I. K. 258. l.

²⁷ *Fessler*: I. m. V. K. 547. l.

sége öltözködésében is megnyilvánult. Legtöbbször egyszerű, sokszor foltozottkönyökű egyenruhában járt. A legszívesebben a hadseregnél, katonái közegetté tartózkodott. Ilyenkor szívélyesen, tréfálkozva elbeszélgetett altisztjeivel és rendfokozat nélküli katonáival. „A tsászár a táborban gyakran a legalábbvaló köz-emberhez is leereszkedik, elfelejtkezve a maga méltóságáról, azokkal beszél és tréfálódik...” — olvashatjuk a Magyar Kurir egyik számában.²⁸ Örömmel osztozott katonái sorsában. 1788-ban, a Délvidéken felvonult hadsereg táborában spártai egyszerűség közegetté élt. Főeledele a zöldség- és főzelékféle volt; egyedüli itala a víz, amelyet Bécsből hozatott magának. Lugoson és Illován egy szegényes sárkunyhóban lakott, amelynek ablakai olajbamártott papírdarabok voltak. Másutt közönséges vitorlavászonból készült sátor alatt a földön aludt.²⁹ Jó szíve a társadalom elesettjein kívül különösen a betegekkel szemben nyilatkozott meg. Az emberi részvét melegével fordult feléjük. 1784-ben a bécsi várban lévő pincéjének összes drága külföldi borait a város kórházai-ban ápolt betegek és a szegényházak lakói között osztatta szét.³⁰ Felvilágosult gondolkodására jellemző, hogy egy alkalommal az őt támadó gúnyirat szerzőjét katonairodája titkárává nevezte ki, s az előtte megjelent tettesnek a következőket mondta: „Ha ön az állam ellen vétkezett volna, most fejével lakolna, de mivel csak engem bántott, megbocsátok önnek és — hogy tehetségét a jövőben hasznosabb dolgokra fordíthassa — katonai irodám titkárává nevezem ki.”³¹

Ennek a jószívű uralkodónak szép tulajdonságai mellett több fogyatéka is volt. Nem volt érzéke a valósággal szemben. Szemléletében az elvont és a reális élet síkjai összeolvadtak. Ehhez a lelki adottságához hozzájárult még az, hogy a hatalmon lévő ember tudata elfogulttá tette. Azt hitte, hogy hatalmi szóval és eszközökkel mindent elérhet. Akaratának megvalósításában kíméletlen volt. Nem számolt a következményekkel és nem volt tekintettel a nagy birodalom népeinek egymástól különböző jellemére, sajátosságaira. Különösen a magyarságnak már abban az időben fejlett nemzeti érzéséről nem akart tudni. Ugyanúgy bánt véle, mint a nemzeti tudatuk küszöbéig sem érkezett oláhokkal vagy délszlávokkal. Igaz, hogy erről nem tehetett. Nem magyarnak született, tehát nehezen fedezhette fel a nemzeti érzésnek azokat az alig észrevehető lerakódásait, amelyek az utolsó magyar jobbágy lelkét is megfektették. Ugyanabba a hibába

²⁸ *Magyar Kurir* 1788. évf. június 25-i száma.

²⁹ *Szentkláray*: Száz év Délmagyarország újabb történetéből. 506. l.

³⁰ *Fessler*: I. m. V. K. 549. l.

³¹ *Fessler*: I. m. V. K. 468. l.

csett, mint elődei közül a legtöbben, akik nem ismerve a magyar nép lelkiségét, nem tudtak bánni véle. Durva hatalmi eszközökhöz nyúltak akkor is, amikor egy pár meggyőző, jó szó százsorta célravezetőbb lett volna. Találóan állapította meg róla egyik történetírónk, hogy „II. Józseffel beteljesedett az idegen királyok alatt élő magyarság történetfilozófiája. Kívülről, idegen nyelven és szellemben megkísérelt reformtervét, mely pedig a koreszméknek megfelelően becsületes kezdemény volt, visszautasította a nemzet jellegét feltő magyarság, holott ugyanazt kétségtelenül teljes sikerrel hajthatta volna végre a köréből származott uralkodó.”³² Mindezen kívül talán legnagyobb fogyatéksága az volt, hogy fejedelemnek és nem újtónak született. Fejlődésben nem tette meg azt a hosszú, tapasztalatszerző utat, amelyen a népből való újtók végigmennek.

Rendeletei Magyarországon sokban bántották a régi, megszokott képzeteket, a rendiségnek a nemzetivel összevágó hagyományait. Különösen azok az intézkedései keltettek szélesebb körökben visszatetszést, amelyek a nemzeti érzést sértették. Ilyenek voltak: a szentkorona Bécsbe vitele és a német nyelv hivatalossá tétele.³³ II. Józsefnek minden alaposabb megfontolás nélküli egységesítő és reform rendeleteire a magyar nemesség fokozott nyugtalansággal válaszolt. Az ország területén egymásután zavargások keletkeztek. Nemcsak a kisenemesek, hanem a parasztok körében is.³⁴ A nyugati vármegyékben csakúgy fellobbantak az elégedetlenség lángjai, mint a keleti részeken. Erdélyben 1784 őszén az oláhok lázadtak fel és kegyetlen vérszomjával kezdték irtani a magyar földesurakat.³⁵ Az esztelen vérengzésnek 4000 magyar úr és nemes esett áldozatul.³⁶ Nemcsak hazánkon, hanem a Habsburgbirodalom többi tartományain is végigszárguldott a nyugtalanság szele: Tirolon, Csehországon és a Németalföldnek osztrák főhatalom alá tartozó részén, ahol az elégedetlenség 1787-ben fegyveres fölkelésbe lobbant.³⁷

A magyar nemesség elkeseredése az 1788-ban kezdődött török háború alatt a végsőkéig fokozódott. Az alkotmányellenesen kiadott újoncozási és gabonaszállítási parancsok megszólaltatták az ellenállás szavait. Leghevesebben a rendi jo-

³² *Szekfü*: A XVIII. század. 563. l.

³³ *Szekfü*: U. o. 263. l.

³⁴ *Fessler*: I. m. V. K. 516. és 523. l.

³⁵ *Gross—Hoffinger*: Lebens und Regierungsgeschichte Josephs des II. III. K. 151. l.

³⁶ *Rónai Horváth*: Magyar Hadi Krónika. Budapest, 1897. II. K. 433. l.

³⁷ *Meynert*: Geschichte Österreichs, seiner Völker und Länder. VI. K. 172. l.

gok fellegvárai, a vármegyék tiltakoztak.³⁸ Ilyen körülmények között érthető, hogy akadtak olyanok is, akik a háború megpróbáltatásaitól megviselve, nem lelkesedtek a török háborúért és elkeseredésükben titkon a török fegyverek győzelmét kívánták.³⁹ Ezek között helyenként felvillant az a remény is, hogy a török segítségével esetleg alkalom nyílhat a nemzet régi függetlenségének a visszaállítására.⁴⁰ Rákóczy korszakának a lelkekben, elhalványult képe egyesekben új színeket kapott. Az idősebbek emlékezhetek még arra, a fiatalok pedig apáik elbeszéléseiből hallhatták, hogy a porta kerek fél évszázaddal azelőtt, III. Károly uralkodása idején, a nagy fejedelemnek Törökországban tartózkodó fiát, Józsefet akarta a magyar trónra ültetni. Konstantinápolyban 1788 táján valóban törték is a fejüket hasonló terveken, de azok csak gyöngye óhajok maradtak.⁴¹ A magyar nemzet józanabb és nagyobb része nem kért a török pártfogásból. Jól tudta, hogy az csak véres, keleti szolgaságot jelentene neki. Inkább eltúrta a császári önkényt, minthogy leggyűlöltebb ősi ellenségének jármába hajtsa fejét. Úgy látszik, hogy ugyanabban az időben a porosz diplomácia is foglalkozott a magyar függetlenség gondolatával. Erre vall az, hogy Dietz gróf, a konstantinápolyi porosz követ, már 1788 március havában hírt adott róla, hogy elérkezett az idő Magyarországnak önálló királysággá való átalakulásához.⁴² Ezen az oldalon természetesen egészen más volt a helyzet. A magyar nemzetnek főleg protestáns rétegeiben nagy volt a rokonszenv a hasonló vallású porosz királysággal szemben, amelynek uralkodói a multban is mindig szívesen fogadták a Habsburgok vallásüldözései miatt hozzájukfordult magyar protestáns főnemeseiket.⁴³

A magyar közhangulat a XVIII. század nyolcvanas éveinek közepefelé, amikor már előrevetette árnyékát a török háború, nem volt egységes, de amikor eldőrdültek a fegyverek, — összeforrt. Később azután, a balsikerek hatása alatt természetesen ismét szétesett. Ez azonban nem változtatott azon, hogy a keresztény magyarság szélesebb tömegei szívesen hajlottak az ősi ellenséggel való leszámolásra. A hevülékenyebbek, akik már jóval előbb nyugtalan várakozással néztek a nagy élménynek ígérkező esemény elé, kitörő lelkese-

³⁸ *Szentkláray*: I. m. 469. l.

³⁹ *Karácson*: A porta terve a magyarokkal 1788-ban. (*Századok*, 1910. évf. 92. l.)

⁴⁰ *U. o.* 91. l.

⁴¹ *Rédvay*: Az erdélyi szorosok védelme 1788-ban. (*Hadtörténelmi Közlemények* 1939. évf. 254—255. l.)

⁴² *Krones*: Geschichte der Neuzeit Österreichs. Berlin, 1879. 466. l.

⁴³ *Marczali*: Porosz-magyar viszonyok 1789—90-ben. (*Századok* 1878. évf. 309. l.)

déssel köszöntötték az első puskaíóvést. A toborzás és a hadbavonulás mámoros napjaiban a kor irodalmi ízlésének megfelelő, áradó hangú és derűlátó szellemi termékek láttak napvilágot.⁴⁴ Az ilyen túlságosan bizakodó hangulatot élesztette az is, hogy az ozmán birodalom nemzetközi tekintélye az utóbbi évtizedekben, egyrészt az állandó belső zavargások, másrészt az orosz fegyverektől elszenvedett vereségek következtében alaposan megcsappant. Egy idő óta a legtöbb európai történetíró közeli bukását és Európából való kiűzését jóslgatta.⁴⁵ Magyarország műveltebb köreiből is ehhez hasonló volt a felfogás. A két szövetséges nagyhatalom anyagi erejét és haderőinek számát mérlegelve, mindenki biztosra vette a törökök vereségét és Európából való kiszorításukat.⁴⁶

Aránylag a hadseregnek volt legtöbb haszna II. József tevékeny munkásságából. A császár 1765-től egészen az 1790-ben bekövetkezett haláláig állott az élén. Hatáskörében azzal kezdte, hogy hevesen tiltakozott minden létszámcsökkenés ellen. Igyekezetének meg is volt az eredménye. Ausztria abban az időben állandóan 150.000 főnyi, jól felszerelt békehadsereget tartott fegyverben, amely 16 és fél millió forint kiadással terhelte meg az államháztartást.⁴⁷ Igaz, hogy azokban a mozgalmas években csak ilyen hatalmas hadsereggel tudta megőrizni érdekeit és tekintélyét.

II. József korának feudális színezetű hadseregében több olyan jellemvonást látunk, amely szellemére káros volt és csökkentette ütőképességét. A tiszti és a legénység között nem volt meg a benső kapcsolat. A főnemesek soraiból kikerült parancsnokok a magasabb kaszt fölényével bántak alárendeltjeikkel. A fiatal uralkodó éles szemei azonnal rávillantak a hibákra. „A tisztek közül sokan — írta egyik 1765-ben kelt rendeletében — különösen a nemesség tagjai a katonai szolgálatot nem kötelességnek, hanem időtöltésnek tekintik.“ Ugyanakkor a következő újszerű gondolatokat ajánlotta hadserege tagjainak figyelmébe: „A tiszteket buzgalom, kötelességérzet és a csapatához való ragaszkodás hassa át. Szigorú szabályok között nevelkedve, képzett férfi legyen. Olyan, aki képes arra is, hogy észrevegye a dolgok össze-

⁴⁴ Ezek egyik bizakodó tartalmú latin költeményének első verszaka:

„Cum simul Osmani lunam transire parabant
Jupiter Austriacus Russicaque alma Venus
Nigret in Europa fatalis gloria lunae
Splendet ubi melior Jupiter atque Venus.“

(*Keresztési József* naplója. 170. l.)

⁴⁵ *Névtelen*: Geschichte des osmanischen Reiches. 153. l.

⁴⁶ *Szirmai*: Historia secreta sui temporis. 145. §. (*Magyar Nemzeti Múzeum* kéziratára.)

⁴⁷ *Nosinich—Wiener*: I. m. 23. l.

függéseit és aki teljesen hivatásának szenteli magát. A közkatona pedig nemcsak bátor és engedelmes legyen, hanem önállóan gondolkozzék is.⁴⁸

A császár azonban nem nyúlt mélyebben a hadsereg belső életébe. Valószínűleg azért, mert maga is érezte, hogy újtársoknak ott a legkevesébbé van helye. Megelégedett azzal, hogy az egyes kirívóbb hibákat kiküszöbölje. Jól tudta ugyanis egyrészt azt, hogy a hadsereg szellemének fejlődése külső tényezőktől is függ, másrészt azt is, hogy az annak belső életébe avatkozó kéz könnyen évszázados hagyományok megvetett ágyát dülhatja fel. Annál több olyan császári intézkedéssel találkozunk, amelyek közvetett úton igyekeztek emelni a hadsereg szellemét és véle együtt teljesítőképességét is. Ilyen volt a vitézségi érem alapítása és az egyik 1778-ban kelt szociális tartalmú rendelete, amellyel a háborúban résztvevő katonaság otthonmaradt hozzátartozóinak megsegítését valósította meg.⁴⁹

De a hadsereg körében való munkálkodása terén sem kíséerte szerencse. Itt sem az történt, amit szeretett volna. Anélkül, hogy sejtette, az egyik kezével épített, a másikkal azonban rombolt. Erőszakos, mindenáron való németesítése felszította és csak jobban érlelte a magyar katonaság tudatos nacionalizmusát és véle együtt ellenállását is. II. József egységesítő szelleme értelmetlenül állott az új korszakot jelentő nemzeti vágyakozásokkal szemben. Regényes hajlamoknak tekinthette őket. Képtelen volt magyar tisztikarának lelkéhez férközni. Az pedig éppen emiatt napról-napra eltávolodott kalapos királyától. Különösen a magyar nemesi udvarházak falai közül kikerült tisztek merevítették meg derekukat a tűzzel-vassal németesítő császári markok szorításában. Van valami igazság e kor egyik szereplőjének, Farádi Vörös Ignácnak abban az állításában, hogy „az armada a Joseff császárhoz való hívségében igen gyengén állott”.⁵⁰ Adatok számolnak be arról is, hogy a háború előtt, de különösen annak tartama alatt, több magyar katona a törökökhöz szökött.⁵¹ Az osztrák hadvezetőség egyrészt szigorú megtorló intézkedéseket hozott ellenük, másrészt a megtörőknek bocsánatot hir-

⁴⁸ U. o. 19. l.

⁴⁹ *Zákonyi*: Hadbavonult katonák családjainak ellátása II. József korában. Eszerint a hadbavonult tisztek visszamaradt feleségei a kincstártól ingyen szállást, a közkatonák házasfársai pedig a szálláson kívüli napi egy adag kenyeret kaptak. (*Hadtörténelmi Közlemények*: 1915. évf. 397. l.)

⁵⁰ *Farádi Vörös Ignác* visszaemlékezései az 1778—1822. évekről. Budapest, 1927. 114. l.

⁵¹ *Karácson*: I. m.

detett.⁵² Hogy a szökésekben a politikai megfontolásoknak volt-e nagyobb részük, vagy a rossz hadvezetés és a hadifáradalmak következtében keletkezett elkeseredéseknek, azt ma már bajosan tudjuk megállapítani. Valószínűbbnek ez utóbbi látszik. Emellett szól az, hogy az Alduna mentén felvonult hadsereg fegyelme az 1788-i, vagyis az első háborús év végén, több egybehangzó egykori hiteles feljegyzés szerint, valóban siralmas volt. Egy bizonyos: az átpártoltak a magyar csapatok létszámának csak elenyésző hányadát teheték. Ha a szökések általánosabb jelleget öltöttek volna, akkor azoknak e hadjáratot megőrkítő osztrák művekben nyomát találhatnók. Márpedig ilyenekre nem akadtam. A legvalószínűbb az, hogy a magyar katona nem lelkesült császárjáért, de kötelességét megtette. Annál szívesebben, mert a török ellen hadakozott, amelyre való hajlandóságot évszázadok hagyományaként a lelkében hordozta.

II.

Az orosz-osztrák szövetség.

E korszak történelmi irodalmában a háború kitörésének okait illetőleg annyi ellentétes és téves állítással találkozunk, hogy érdemes lesz valamivel részletesebben megismerkednünk az előzményekkel, jobbanmondva azzal az úttal, amelyet Ausztria a francia szövetségtől a számára oly tragikusan végződött orosz barátság küszöbéig megtett. Ez a politikai irányváltoztatás valóban végzetszerű volt a bécsi udvarra nézve. Olyan fegyveres vállalkozásba sodorta bele, amely voltaképen érdekével ellentétes volt. Tanúlságos is az eset, mert bizonyosság amellett, hogy a félelem a legrosszabb tanácsadó. Sokszor olyan események felidézője, amelyek céltudatos és érzelmektől mentes megfontolás esetén könnyen elkerülhetők. Az osztrák birodalmat ugyanis egyedül a Poroszországtól való félelme vitte a cári udvar politikai vonalának közelébe és véle együtt az 1788—1790-i török háborúba. A szentpétervári cári palota küszöbéig jóformán bekötött szemmel ment. Barátságot kért anélkül, hogy sejtette volna az árat, amelyet azért majd fizetnie kell. A szövetségkötés után már nem volt a saját sorsának ura. Az események árja sodorta tova. Azzal, hogy az orosz barátság ölelései közepette a maga hasznát is kereste, nem sokat javított a dolgán. Amit a háborúskodásban a legjobb esetben nyerhetett, az csak gyöngye fizetség volt azért, amit kockáztatott.

⁵² *Magyar Kurír* 1788. május 7-i száma.

II. Katalin, aki férjének III. Péternek 1762-ben történt meggyilkolása után került az orosz trónra,⁵³ II. Frigyeshez hasonlóan, nagyratörő vágyakozásokat hordozott magában. Ez a hiú és becsvágyó uralkodónő eltökélte magában, hogy birodalmát mindenáron megnöveli. Szívós, férfias energiája segítségével valóban sikerült is neki Oroszországot az európai kontinens leghatalmasabb államává tenni. Hódító politikája a belső zavarokkal küzdő és szétesés előtt álló Lengyelország, majd utána a Törökbirodalom ellen fordult. Az előbbi célja érdekében első lépésként, III. Péterhez hasonlóan, már 1764 április 11-én szövetséget kötött Nagy Frigyessele, aki Lengyelországgal szemben hasonló terveket forgatott a fejében. Utána mindkettlen céltudatosan láttak munkához. Mindenekelőtt a királyválasztással megzavart Lengyelország belpolitikai életébe avatkozva, 1764 szeptember 7-én a bizalmukat élvező Poniatowskit emelték a lengyel trónra.⁵⁴ Ausztria akkori érdeke és politikájának egyik elve Lengyelország függetlensége volt. Ennek megfelelően barátságtalan szemmel nézte a porosz-orosz törekvéseket. Több ízben tiltakozott is ellenük, de részben a közelmúltban lezajlott hétéves háború, részben külpolitikai helyzete következtében kénytelen volt ölbetett kézzel nézni az eseményeket.⁵⁵ A török porta Ausztriához hasonlóan ugyancsak aggódva figyelte a lengyel fordulatot. Megsejtve azonban, hogy nemsokára ő kerül sorra, elszántan elébe vágott a jövőnek, és 1768 október 6-án megüzente a háborút az Oroszbirodalomnak.⁵⁶ A sors azonban nem kedvezett a török fegyvereknek. Már a háború első évében súlyos vereségek érték. Az orosz győzelmek hírei fokozott izgalmakat szültek nemcsak az osztrák, hanem az oroszle szövetséges porosz udvarban is. A távolkeleti égboltra határozott körvonalalaiban rajzolódta föle az orosz hatalmi politikának Európát fenyegető jelei. Ezek hatása következtében a két ellenfél közeledni kezdett egymáshoz. II. Frigyes és II. József először 1769 augusztus 25-én Neisseben,⁵⁷ majd a következő évben Mährisch-Neustadtban találkoztak.⁵⁸ Mindkét alkalommal többek között az Európát fenyegető orosz veszély volt a bizalmas beszélgetés tárgya. Nagy Frigyes sejtelemszerű aggodással vetette fel azt a gondolatot, hogy Oroszország megfékezése végett valamikor még egész Európa fegyveres erejére lesz szükség; a könnyen hevülő fiatal József pedig már lelki

⁵³ *Criste*: I. m. 5. l.

⁵⁴ *Criste*: I. m. 12. l.

⁵⁵ *Nosinich-Wiener*: I. m. 55. l.

⁵⁶ U. o.

⁵⁷ U. o. 58. l.

⁵⁸ U. o. 41. l.

szemei előtt látta a porosz-osztrák szövetségnek az Adriától a Balti-tengerig húzódó germán acélfalát.⁵⁹ A két államfő találkozásai azonban, amelyeket az Ausztriával szövetséges viszonyban lévő Franciaország féltékeny érdeklődéssel kísért,⁶⁰ nem hoztak eredményt. Poroszország pillanatnyi érdekei — mindenekelőtt a lengyel kérdés megoldása miatt — még orosz barátságot kívántak. Amíg az egyik oldalon a bécsi udvar komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy az orosz veszély ellensúlyozására, Törökország oldalán beavatkozik a háborúba, ugyanakkor Berlin, két hónappal a neisseni találkozás után, 1769 október 12-én megújította az orosz udvarral 1764-ben kötött védő- és támadószövetséget.⁶¹ A teljesen élére állított politikai helyzetet a cári kardok hasították ketté. Az orosz csapatok 1771 október végéig nemcsak a Krími-félszigetet foglalták el, hanem a Dunán átkelve, a megvert török sereg után Babadagig nyomultak. A rugalmas kaunitzi külpolitika erre nyomban alkalmazkodott a tényekhez. Törökország megsegítésének tervét hirtelenében a vízbe ejtette, s a porosz-orosz hatalmi csoport mellé állva, hozzájárult Lengyelországnak most már Oroszország részéről is szorgalmazott felosztásához. 1772 augusztusában már létrejött a három hatalom közötti egyezmény, amelynek értelmében Ausztria a 13 szépségi várost, Galiciát és Lodomériát kapta; pár évre rá az orosz-török háborúskodást befejező 1774-i kucsuk-kainardzsii béke alkalmával pedig, Oroszország jóvoltából, Bukovina birtokába jutott.⁶²

Az események további fejlődésének a bajor örökösödési háború (1778—1779) adott lökést, amelyben az osztrák hadsereg ismét a nagy ellenfelével, a porosz sereggel és Szászország katonáival mérkőzött. Voltaképen az ezalatt szerzett tapasztalatok voltak azok, amelyek a bécsi udvart arra bírták, hogy végkép szakítson az 1756-ban Franciaországgal kötött szövetséggel és a porosz politika állandóan fenyegető magatartása ellen, keleten keressen barátot magának. Franciaország ugyanis nemcsak a legutóbb lezajlott események közepette, hanem már a hétéves háború éveiben is megmutatta gyöngeségét; a bajor örökösödési háború alatt pedig az osztrák diplomáciának szomorúan kellett tapasztalnia, hogy amíg a cári udvar baráti kötelezettségének megfelelően támogatta Poroszországot, ugyanakkor a francia kormány szövetségese oldalán semmiféle komolyabb támogatásra nem

⁵⁹ U. o. 39. l.

⁶⁰ *Wertheimer*: Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásaival szemben. Bp. 1885.

⁶¹ *Nosinich-Wiener*: U. o. 41. l.

⁶² U. o. 70. l.

volt kapható.⁶³ II. József, aki anyjának 1780-ban bekövetkezett halála után teljhatalmú uralkodóvá lett, nem volt sohasem a francia barátságának rajongó híve. Az új szövetségesként kiszemelt II. Katalin felé nyomban a tescheni béke után megtette a közeledő lépést. A cárnőnek kapóra jött az ajánlkozás. Lengyelországi tervének első szakaszát megvalósította, és azokban a napokban ismét Törökország felé fordította figyelmét. Amott Poroszországnak, emitt Ausztriának vehette jobban hasznát. II. Frigyes megsejtve a veszélyt, nyomban közbevetette magát. A két egymásfelé vágyakozó közeledését azonban nem tudta megakadályozni. József és Katalin első találkozása 1780 június elején Mohilevben történt.⁶⁴ Bár ez alkalommal a két uralkodó között politikai megállapodásra nem került sor, az eredmény csakhamar megmutatkozott: Szentpétervár a Berlinnel 1772-ben 8 évre kötött szerződést nem hosszabbította meg.⁶⁵ A találkozás után József és Katalin között élénk levélváltás indult, amelynek eredménye az 1781-ben kötött szövetség lett. A két szerződő fél ebben kölcsönösen biztosította egymás területét és kezességet vállalt a Törökországgal szemben fennálló megállapodásokért. II. József ezen kívül kötelezte magát arra, hogy amennyiben a porta a cári birodalom ellen háborút kezdene, teljes erejével szövetséges mellé áll.⁶⁶

A bécsi és a szentpétervári udvar ettől az időtől kezdve közös megegyezéssel haladt egymás oldalán. A barátságban Oroszország célja föltétlen markánsabb és többetigérőbb volt, mint Ausztriáé. Amaz ugyanis a Fekete-tenger egész északi partvidékének a meghódítására törekedett, ez pedig legfeljebb az 1739-i belgrádi békében elvesztett balkáni területrészek visszaszerzését remélhette. Nem szólva arról a veszélyről, amelyet Oroszország megjelenése a Fekete-tenger nyugati partvidékén, vagy a Balkánon Ausztria számára jelentett, ez utóbbinak számolnia kellett azzal is, hogy a török elleni fegyveres leszámolás esetén elsősorban neki kell majd a hátát tartania. Ezek a megfontolások egész bizonyosan mély barázdákat húztak a bécsi udvar hatalmasainak homlokán, akik emlékezhettek még arra, hogy már III. Károly környezetének is milyen súlyos aggodalmakat okoztak, az 1737-ben ugyancsak Oroszországgal szövetségben megindított török háború előestéjén, a cári külpolitikának Nagy Péter idejéből

⁶³ U. o. 225. 1.

⁶⁴ U. o. 249. 1.

⁶⁵ U. o. 251. 1.

⁶⁶ U. o. 253. 1.

származó balkáni tervei.⁶⁷ Poroszország fenyegető magatartása ellen azonban nem volt más menekvés. Ha valamennyien érezték is, hogy külpolitikájuk zsákutcába jutott, rémülve gondoltak arra a másik lehetőségre, hogy Oroszország esetleg egymaga is leszámol a portával és akkor Kaunitz szavai szerint: „Ausztria félelem és remény közt lesz kénytelen bevárni, vajjon melyik párthoz csatlakozik majd az orosz udvar.”⁶⁸ Ilyen aggodalmak közepette természetesen nem lehetett más megoldás. A kegyetlen játékhoz jó arcot kellett vágni és abban keresni vígasztalást, hogy — bár akaratuk ellenére — a dolgon nyerni is lehet valamit.

Az orosz-osztrák szövetségnek csakhamar ki kellett állnia a tűzpróbát. A porta semmiképen sem tudott belenyugodni az 1774-ben kötött megszegyenítő békébe. Különösen a Krími-félsziget függetlensége bántotta, ezért mindent elkövetett, hogy annak tatár néptörzsei között nyugtalanságot szítson. Az ebből keletkezett ellentéteket Oroszország akként intézte el, hogy a félszigetet egyszerűen megszállta és bekebelezte.⁶⁹ Az egyoldalú elintézés miatt majdnem kenyértörésre került a sor a porta és a két szövetséges hatalom között. Ausztria 1785-ban mozgósított, de háborúskodásra nem érzett kedvet magában. Inkább diplomáciailag támogatta szövetségesét. A sarokbaszorított török diplomácia engedett és az 1784 január 8-án létrejött szerződésben elismerte a fennálló helyzetet.⁷⁰

A két szövetséges uralkodó időközben jövő politikai céljaiban is megegyezett. Katalin terve az volt, hogy Moldvából, Havasföldből és Besszarábiából Dácia név alatt egy független ütközőállamot alakít. Ugyanilyen államalakulatot szándékozott létesíteni a törökök Európából történő kiszorítása után a régi görög császárság helyén is. II. József óvatos volt, s bár hozzájárult a képzeletgazdagságra mutató tervekhez, de szükségesnek vélte azokhoz Porosz- és Franciaország hozzájárulását is megnyerni. A maga részéről Kis-Havasalföldre, Viddinre, Orsovára, Belgrádra és a Velencei-köztársaság fönhatósága alá tartozó Dalmáciára jelentette be igényét.⁷¹

Mialatt az események lassan, de annál biztosabban közeledtek a vég felé. II. József különösen Poroszországtól tartott.

⁶⁷ *Rédvay*: Az 1736 és 1759 közötti törökországi háborúk. (*Hadt. Közl.* 1955. évf. 71. l.)

⁶⁸ *Wertheimer*: A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- és Spanyolország között. Bp. 1880. 25. l.

⁶⁹ *Névtelen*: Geschichte des osmanischen Reiches von seiner Entstehung bis auf die neuesten Zeiten. Wien, 1811. III. K. 117—118. l.

⁷⁰ U. o. 125. l.

⁷¹ *Krones*: I. m. 458. l.

Attól félt, hogy egy netaláni török háború esetén a porosz hadsereg hátbatámadja. II. Frigyesnek 1786-ban bekövetkezett halála után újból föl akarta venni a barátság fonalát. Kaunitz azonban ellene volt a tervnek. Tudni sem akart a Poroszországhoz való közeledésről. Az volt a meggyőződése, hogy a két hatalom egymást keresztező érdekei eleve lehetetlenné tesznek minden ősziinte barátságot.⁷² A császár nem tudott szabadulni a nyomasztó érzéstől. Belgium népének forradalmat sejtető magatartása is nyugtalanította. Mindenkép azon törekedett, hogy a fegyveres leszámolás idejét lehetőleg elődázza. Ilyen leki állapotban határozta el magát arra, hogy Katalin meghívásának eleget tesz és a cárnőt ismét fölkeresi. 1787 április hóban indult útnak. Amíg József kíséretével kocsin igyekezett az orosz rónaságokon kelet felé, az alatt Katalin Kievtől 80 hajó kíséretében ereszkedett le a Dnyeperen. A két uralkodó a Cherson környékén lévő Kaidak falu közelében találkozott.⁷³

Konstantinápolyban természetesen élénk érdeklődéssel kísérték a nagy eseményt. Érezték, hogy a találkozáson sorukról döntenek, s az efölötti elkeseredésükben a fejükbe szökött a vér. Előre látva az elkövetkező eseményeket, szokásukhoz híven tiszta helyzetet teremtettek. A nagyvezér az orosz követet. Bulgakowot 1787 augusztus 16-án ünnepélyes diván-ülésre hívta. A törökök ott határozott követeléseket terjesztettek elé, és amikor az vonakodott teljesítésüktől, haragjukban letartóztatták és a héttoronyba zárták.⁷⁴ Az esetet augusztus 24-én, az Oroszországnak szóló hadüzenet követte.

III.

Hadművelési tervek, háborús előkészületek, események 1787-ben.

II. Józsefet kellemetlenül érintette a török hadüzenet híre. A legnagyobb aggodalommal Poroszország felé tekintett, amelynek magatartása II. Frigyes Vilmos uralkodása alatt sem változott meg. A hivatalos berlini külpolitika, amikor egyrészt a porta és a szövetséges hatalmak közötti ellentétek elsimításán fáradozott, ugyanakkor a másik oldalon Anglia, Hollandia, Svédország és Lengyelország felé szötte a közeledés szálaait. A bécsi udvar részéről is megindultak ugyan a tapogatódzások a kettős szövetségnek Francia- és

⁷² U. o. 475. l.

⁷³ *Meynert*: I. m. 177. l.

⁷⁴ *Zinkeisen*: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Gotha, 1859. VI. K. 628. l.

Spanyolországgal való kibővítésére, de ennek sorsa még bizonytalan volt.⁷⁵ Érthető, hogy bár a császár a török hadüzenet után nyomban sietett biztosítani Katalint hűségéről, még megfontolta a dolgot. Előbb biztosítékot akart magának szerezni arra, hogy a cárnő valóban hajlandó-e őt szívvel-lélekkel támogatni egy esetleges porosz támadás ellen. Amikor azután megérkezett Katalinnak erre vonatkozó megnyugtató válasza, maga is elszánta magát a háborúra.⁷⁶

A két szövetséges hatalom között mindenekelőtt a közös hadműveleti tervekről indultak meg a tárgyalások. Amikor a két fél megbízottai a tárgyaló asztalhoz ültek, nyomban megmutatkoztak a barátkozás gyengéi. A háborús célok szétágazása következtében a hadműveleteket nem tudták összehangolni. Kölcsönösen egymástól vártak támogatást. A cári udvar tábornokai azt kívánták, hogy az osztrák hadsereg hadműveleteinek súlyát északra, a Čhotin vára körüli területre helyezze, a császári meghatalmazottak viszont a bekövetkezendő háborúban a Duna torkolata mellett szerették volna látni az orosz sereg zömét. Mivel nem tudtak megegyezni, a végén abban állapodtak meg, hogy csak az egymás közelében működő szövetséges seregtettek támogatják egymást, egyébként mindkét fél hadserege egymástól függetlenül, érdekeinek megfelelően cselekszik. Törökország szétzúzásáról és a csillogó katalini tervekről a tárgyalások alatt egy szó sem esett. Azok a valóság előtti komoly percekben reális célokká zsugorodtak. Az egyik oldalon Bosznia és a dalmát tengerpart elfoglalását emlegették, a másikon pedig beérték volna a Fekete-tenger partján lévő Ocsakov várának elfoglalásával.

A szövetséges erők ilyen egymástól független alkalmazása mégis ígért valami hasznot: azt, hogy a török sereg zöme előreláthatólag csak az egyik ellen fog fordulni, a másiknak tehát könnyebb lesz a dolga. Hogy a két szövetséges közül melyik lesz a szerencsésebb, az természetesen más lapra tartozott. A lehetőségek mérlegének nyelve inkább a bécsi udvar hátrányára mutatott.

Az oroszok 1787 őszén három hadsereget állítottak fel. Az egyiket Ukrajnában (Rumjanzow gróf tábornagy), a másikat Jekaterinoslaw környékén (Potemkin herceg tábornagy) és a harmadikat Kubanban (Tökölly tábornok).⁷⁷ A Potemkin-féle hadsereg célja Ocsakov elfoglalása volt, az ukrajnai hadseregnek pedig kettős feladat jutott: egyrészt

⁷⁵ Wertheimer: I. m.

⁷⁶ Criste: I. m. 146—148. l.

⁷⁷ Bécsi Kriegsarchiv: Manuskripte —1788— 77.

Potemkin, másrészt az esetleg Moldvába nyomuló osztrák seregetest támogatása.

II. József 1787 őszen még nem üzenté meg a portának a háborút. Azt csak hadserege felvonulása után akarta megtenni. Célja érdekében egy régi és bevált diplomáciai fogáshoz nyúlt. Konstantinápolyban békeközvetítőként lépett fel,⁷⁸ ugyanakkor azonban titokban hadserege mozgósítását is elrendelte. Szeptember 15-én adta ki a felvonulási parancsot. Hadserege a következőkép csoportosult: A derékhad a császár vezetése alatt Pétervárad közelében, egy-egy hadtest Horvátországban (De Vins altábornagy, később Liechtenstein Károly herceg), Szlavóniában (Mittrowsky gróf altábornagy), a Temesi-Bánságban (Wartensleben gróf altábornagy), Erdélyben (Fabris gróf altábornagy) és végül Galiciában (Coburg Josias herceg lovassági tábornok).

A következő évre szóló hadműveleti terv szerint, a Pétervárad környékén felvonuló derékhad feladata Belgrád és Szabács várának elfoglalása, majd a Dunán való átkelés után, a török főereg megtámadása volt. A horvát- és a szlavonországi hadtesteknek azzal egyidőben Boszniába kellett nyomulniok; Coburg herceg galíciai hadteste pedig azt az utasítást kapta, hogy az oroszokkal való összeköttetést fenntartva, először foglalja el Moldvát, azután az erdélyi hadtesttel karöltve Viddin váráig hatoljon, ahová követni fogja Wartensleben bánáti hadteste.⁷⁹

Nem szívesen bíráljuk az elmúlt idők hadieseményeit előidéző intézkedéseket. Ha mégis elkerülhetetlennek véljük, csak óvatosan tesszük. Először azért, mert nézetünk szerint nem feladatunk, másodsor pedig azért, mert bármennyire ismerjük is a kort, amellyel foglalkozunk, mindig akadhatnak olyan körülmények, amelyekről nem tudunk. Éppen ezért sohasem szabadulhatunk attól az érzéstől, hogy az utókor bíráló, élesszavú krónikása abban az időben talán maga is hasonlóan cselekedett volna. Csak egyet említünk meg. A XVIII. század hadviselésének középpontjában nem a támadás, hanem a védelem állott. Nagyobb megkerülő mozdulatokról a nyugati hadseregeknél, márcsak a pótlás nehézsége miatt sem lehetett szó. Maguk a lassan mozgó harcalakzatok is — mint például a négyszögek — ezt a célt szolgálták. Különösen érvényesült ez az elv a törökökkel szemben, akik ellen a támadó fél, hacsak nem sikerült neki az ellenséges derékhad fölkeresése és lehetőleg gyors megsemmisítése, sohasem volt biztonságban. A gyorsmozgású és megkerülő török mellék-

⁷⁸ *Zinkeisen*: I. m. 641. l.

⁷⁹ *Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns*. Wien, 1891. III. K. 285. l

oszlopok még ebben az esetben is olyan károkat okozhattak, amelyek sokszor nem voltak arányban az elért eredménnyel. (Országrészeinkbe való betörések, pusztítások stb.) A velük szembezálló osztrák haderőnek természetesen a kockázatot vállalnia kellett. Csakhogy az eredményes föllépés első követelménye a hadsereg átszervezése lett volna. Mindenekelőtt több könnyűlovasságra, vagyis huszárezredekre volt szüksége. Ezek hiányában érthető, hogy óvatos volt és lehetőleg széles kiterjedésben csoportosult, amelyben föltétlen szerephez jutott II. Józsefnek népéért való aggodalma is a török pusztító betörésekkel szemben. Arra azonban, hogy az osztrák hadvezetőség mindössze 200.000 főnyi seregét az Adriától a Dnyeszterig terjedő, tehát közel 1500 kilométernyi területen szórta szét, nem találunk észszerű magyarázatot. Egyrészt azért, mert ez az aránytalanul széthúzott csoportosítás az egymástól távoleső seregtestek kölcsönös támogatását eleve kérdésessé tette, másrészt azért, mert azzal magát a védelem célját sem érthette el. Egész természetes volt, hogy a kordonszerű védelem vonalát az ellenség ott töri majd át, ahol akarja.

1787 őszén a csapatok felvonulásával egyidőben az ország belsejében és a határszéleken a szükséges hadikészülődések is megindultak. Mindenütt serény ütemben folytak az építkezések. A határmenti várakat, a kisebb erődöket megerősítették. Raktárakat és fából segélyhelyeket emeltek. A kolostorok egy részét kórházaknak rendezték be.⁸⁰ Töltésút épült Zimony környékén és a Tisza melletti Szurduk község közelében.⁸¹ A lövő- és élelmiszer hosszú oszlopokban ömlött az Alduna, Erdély és Galícia felé. A dunai flottát felszerelték. II. József a ragályos betegségek megelőzése céljából különböző intézkedéseket tett. Ezek egyike elrendelte, hogy a táborban reggelente minden katona forralt bort kapjon.⁸² A tisztek a legényiség köpenyegéhez hasonló, dísznélküli ruhadarabot kaptak. „A F. Császár parancsolatából — olvashatjuk a Magyar Kurirban — minden katonatisztek olyaszerű köntösbe fognak öltöztetődni mint amit a köz emberek viselnek, hogy meg ne esmérteszenek a Törököktől: mert a Törökök egy Stab-Tiszt-Főért 10, más Tisztért 3, a közlegényért pedig egy arany jutalmat kapnak.”⁸³ A Szerbia területéről Magyarországra szökött délszlávokból önkéntes sza-

⁸⁰ *Witzleben*: I. m. I. K. 136. l.

⁸¹ *Brinner*: Geschichte des k. k. Pionnier-Regimentes. Wien, 1878. 284—285. l.

⁸² *Witzleben*: I. m. 137. l.

⁸³ *Magyar Kurir* 1788. évf. I. K. 358. l.

badcsapatokat állítottak fel. Kiképzésüket magyar altisztek-re bízták.⁸⁴

A politikai természetű előzetes intézkedések közül megemlíthetjük azokat, amelyek alapján a balkáni keresztény népek fellázítására megbízottak mentek. Ezek a vállalkozások helyenként sikerrel jártak, a legtöbbször azonban kudarcra végződtek. A Balkánon már akkoriban is érezhető volt az orosz propaganda hatása.⁸⁵ Végül idekívánkozó érdekes eseményként emlékezzünk meg arról, hogy II. József már 1787 elején megbízta Pray Györgyöt azzal, hogy dolgozza ki történelmi alapon a magyar korona jogos igényeit Szerbiára, Boszniára, Bulgáriára, továbbá Moldvára, Havasalföldre és Besszarábiára.⁸⁶

A törökök, bár sejtették, hogy a készülődések ellenük irányulnak, nyugodtan viselkedtek. Az ilyenkor szokásos hátramenti csatározások elmaradtak. Az év végének nyugalomát csupán egy esemény zavarta meg. Az is osztrák, illetőleg magyar részről. A császár még a háborúskodást megelőzőleg Belgrád várát meglepetésszerűen hatalmába szorította volna keríteni. A feladatot Alvinczy tábornokra bízta, aki javarészt magyar csapattestekből álló csoportjával december 2-áról 3-ára virradó éjjelen kísérelte meg rajtaütésszerűen a császári parancs végrehajtását. A vállalkozás nem sikerült. Nem a helytelen intézkedések, hanem a Dunán hirtelen kerekedett vihar és az áthajózásra kirendelt műszaki alakulat gyámoltalansága következte.⁸⁷

A hadiesemények ebben az évben az idő előrehaladottsága miatt az orosz hadszíntéren sem fordultak komolyabbra. A rendelkezésre álló hónapokat valamennyien a következő év nagy mérközéseire szükséges előkészületekre fordították.

IV.

A hadsereg csoportosulása és ereje.

A portának 1788 február 9-én átnyújtott osztrák hadüzenet az egyes csoportokat felvonulási területükön a következő összetételben találta:⁸⁸

⁸⁴ *Vaniček*: Spezialgeschichte der Militärgrenze. Wien, 1875. III. K. 365—367. l.

⁸⁵ *Criste*: I. m. 154. l.

⁸⁶ *Marczali*: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig. Bp. 1898, 446—447. l.

⁸⁷ Részletes leírását lásd a *Magyar Katonai Szemle* 1940. évf. 510—516. l. (*Rédvaj*: Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben.)

⁸⁸ *Hadilevéltár*: Gróf Hadik András tábornagy levéltára. (1788. IV.—7.)

1. A Pétervárad melletti főserég.

Parancsnoka: II. József.

Helyettese: Lacy Móric gróf tábornagy.

A) Gyalogság.

Ferdinánd főherceg-gyalogezred 2 zászlóalja⁸⁹Alvinczy-gyalogezred 2 zászlóalja⁹⁰Gyulay Sámuel-gyalogezred 2 zászlóalja⁹¹Esterházy Miklós-gyalogezred 2 zászlóalja⁹²Esterházy Antal-gyalogezred 2 zászlóalja.⁹³De Vins-gyalogezred 2 zászlóalja⁹⁴Nádasdy-gyalogezred 2 zászlóalja⁹⁵Károlyi-gyalogezred 2 zászlóalja⁹⁶

és 30 nem magyar gyalogzászlóalj.

Kempf-gránátos zászlóalj⁹⁷Petrasch-gránátos zászlóalj⁹⁸Spielmann-gránátos zászlóalj⁹⁹Poppini-gránátos zászlóalj¹⁰⁰

és 6 nem magyar gránátos zászlóalj.

B) Lovasság.

A Wurmser-huszárezred¹⁰¹ 10 százada és 87 nem magyar lovasszázad.

C) Tüzérség, műszaki alakulatok és folyamerők.

14 táborig tüzérszázad¹⁰², 5 műszaki század és 1 csajkás zászlóalj.⁸⁹ Cs. és kir. 2. gyalogezred.⁹⁰ Cs. és kir. 19. gyalogezred.⁹¹ Cs. és kir. 52. gyalogezred.⁹² Cs. és kir. 55. gyalogezred.⁹³ Cs. és kir. 54. gyalogezred.⁹⁴ Cs. és kir. 37. gyalogezred.⁹⁵ Cs. és kir. 59. gyalogezred.⁹⁶ Cs. és kir. 52. gyalogezred.⁹⁷ 2., 34. és 52. magyar gyalogezredek gránátos osztályaiból.⁹⁸ 55., 19. és 54. magyar gyalogezredek gránátos osztályaiból.⁹⁹ 39., 55. és 52. magyar gyalogezredek gránátos osztályaiból.¹⁰⁰ 31. és 51. magyar gyalogezredek gránátos osztályaiból.

(Az 53. gyalogezred legénysége horvát volt.)

¹⁰¹ Cs. és kir. 8. huszárezred.¹⁰² Az ütegek megfelelő harcászati egység akkori elnevezése.

Mindössze: 46 gyalog-, 10 gránátos-zászlóalj, 97 lovas-század, 14 tábori tüzér-, 5 műszaki század és 1 csajkás zászlóalj. (kb. 98.000 fő).

2. *A horvátországi hadtest.*¹⁰³

Parancsnoka: De Vins altábornagy (később Liechtenstein Károly herceg)

A) *Gyalogság.*

Ferdinánd főherceg-gyalogezred 1 zászlóaljja
Esterházy Miklós-gyalogezred 1 zászlóaljja
és 18 nem magyar gyalogzászlóalj.

B) *Lovasság.*

A Graeven-huszárezred¹⁰⁴ 4 százada és 6 német lovas-század.

C) *Tüzérség és műszaki alakulatok.*

2 tábori tüzér- és 1 műszaki század.

Mindössze: 20 gyalogzászlóalj, 10 lovasszázad, 2 tüzér- és 1 műszaki század. (kb. 40.000 fő.)

3. *A szlavonországi hadtest.*

Parancsnoka: Mittrowsky gróf altábornagy.

A) *Gyalogság.*

Nádasdy-gyalogezred 1 zászlóaljja
Károlyi-gyalogezred 1 zászlóaljja
Gyulay Sámuel-gyalogezred 1 zászlóaljja
és 7 nem magyar gyalogzászlóalj.

B) *Lovasság.*

A Wurmser-huszárezred 2 százada.

C) *Tüzérség.*

2 tábori tüzérszázad.

Mindössze: 10 gyalogzászlóalj, 2 lovas- és 2 tüzérszázad. (kb. 18.000 fő).

¹⁰³ Bécsi Kriegsarchiv: M.—1788—70.

¹⁰⁴ Cs. és kir. 4. huszárezred.

4. A Temesi-bánátban felvonult hadtest.

Parancsnoka: Wartensleben gróf altábornagy.

A) Gyalogság.

Alvinczy-gyalogezred 1 zászlóalja
Esterházy Antal-gyalogezred 1 zászlóalja ¹⁰⁵
De Vins-gyalogezred 1 zászlóalja
és 5 nem magyar gyalogzászlóalj.

B) Lovasság.

A Graeven-huszárezred 6 százada
és 6 német lovasszázad.

Mindössze: 8 gyalogzászlóalj és 12 lovasszázad.¹⁰⁶ (kb. 20.000 fő).

5) Az erdélyi hadtest.¹⁰⁷

Parancsnoka: Fabris gróf altábornagy.

16 gyalogzászlóalj és 14 lovasosztály. (Kb. 20.000 fő).

6. A galíciai hadtest.

Parancsnoka: Coburg Josias herceg, lovassági tábornok.

A) Gyalogság.

10 nem magyar gyalogzászlóalj.

B) Lovasság.

Erdődy-huszárezred 8 százada¹⁰⁸
Barco-huszárezred 8 százada¹⁰⁹
Császár-huszárezred 8 százada¹¹⁰
Székely határőr-huszárezred 4 százada¹¹¹
és 8 német lovasszázad.

¹⁰⁵ 1788 július végén mindkét zászlóalj az erdélyi hadtesthez került.

¹⁰⁶ A tüzérségre vonatkozó adat hiányzik.

¹⁰⁷ Részletes összetételét és 1788. évi működését lásd a *Hadtörténelmi Közlemények* 1959. évf. 229—257. l. (*Révdoy*: Az erdélyi szorosok védelme 1788-ban.)

¹⁰⁸ Cs. és kir. 9. huszárezred.

¹⁰⁹ Cs. és kir. 10. huszárezred.

¹¹⁰ Cs. és kir. 1. huszárezred.

¹¹¹ Cs. és kir. 11. huszárezred.

C) Tűzéréség.

76 löveg

Mindössze: 10 gyalogzászlóalj, 36 lovasszázad és 76 löveg. (Kb. 24.000 fő).

A mozgósított hadsereg harcoló állománya hozzávetőleg 220.000 fő volt.¹¹²

Dr. Rédvy István.

¹¹² Ez a szám a harcoló állományt tünteti fel. A teljes állomány 245.062 fő volt. (*Criste*: I. m. 271. l.)